

OCENE – ZAPISKI – SPOROČILA

Antica Menac, Željka Fink – Arsovski, Radomir Venturin: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.

Lani (2003) je izšel novi enojezični hrvaški frazeološki slovar *Hrvatski frazeološki rječnik* (dalje HFR), prvi po izčrpnem Matešićevem *Frazeološkem rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* iz leta 1982.¹ Vsi trije avtorji, A. Menac, Ž. Fink Arsovski in R. Venturin, so znani hrvaški frazeologi, prva med njimi seveda A. Menac, ki je – čeprav rusistka, ali pa ravno zato² – brez dvoma »mati« sodobne frazeologije na Hrvaškem sploh. Ob imenu Ž. Fink – Arsovski opozorimo še na njeno predlani izšlo knjigo *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra* (Zagreb 2002).³

Potrebnost novega slovarja avtorji (str. 5) zagovarjajo z razvojem frazeologije kot jezikoslovne discipline kakor tudi z nestrokovnimi pobudami, kot je npr. čedalje pogostejša raba frazemov v publicističnih besedilih in v medijih sploh (njihova uporabnost pri različnih televizijskih kvizih itd.). Zdi pa se, da je mogoče iskati še globlje vzroke. Naraščajočo »mod(er)nost« frazeoloških slovarjev sploh lahko razumemo tudi kot kompenzacijo za vse večjo uniformiranost tega sicer pisanega sveta, kot potrebo po drugačnosti, samosvojesti.⁴ Za hrvaško frazeologijo je še malenkost bolj pomembno – Matešićev slovar nosi namreč v naslovu opredelitev »hrvaški ali srpski«. Avtorji HFR se – modro – niso lotili nesmiselnega posla delitve, temveč so za merilo preprosto vzeli rabo: to in to se v hrvaškem jeziku najpogosteje rabi.

Koliko v slovar?

Po obsegu se novi slovar z 2258 frazeološkimi enotami uvršča prej med male kakor velike slovarje (Matešićev slovar na primer vsebuje 12000 frazemov), pomembno pa je, da so v njem – tako pravijo avtorji v Predgovoru (str. 6) – zbrani najpogostejši frazemi. Škoda je, da merila, po katerih se je pogostnost določala, niso natančneje eksplicirana: »Za ovaj su rječnik odabrani frazemi koji imaju široku uporabu u suvremenom hrvatskom jeziku, ponajprije u njegovom kolokvijalnom obliku.« (Str. 6.) Določeni pa sta dve merili za izločanje, in sicer zastarelost in skrajna ekspresivnost v obe smeri, privzdignjeno in grobo vulgarno – tako neživost kakor premočna ekspresivnost namreč omejujeta rabo. Predpostavljamo torej, da gre predvsem za izbiro subjektivnega merila sestavljalcev slovarja, kar je prav gotovo eno od legitimnih meril v slovaropisju; najbrž pa je bila ta izbira vsaj deloma dodatno preverjana s korpusom, saj se med

¹ Hrvati imajo še dva večja dvojezična frazeološka slovarja, *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik* (1979, 1980, ur. A. Menac) in *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik* (1988, ur. J. Matešić), ter serijo manjših, *Mali frazeološki rječnici* (1985–1998), v kateri je poleg drugih (hrvaško-ruski in -ukrajinski, -češki in -slovaški, -poljski, -nemški, -italijanski, -francoski, -latinski, -grški in -novogrški) izšel tudi hrvaško-slovenski frazeološki slovar; prim. oceno E. Kržišnik, Zbirka Mali frazeološki rječnici in Hrvatsko-slovenski frazeološki rječnik, v *JiS* 1995, št. 3, str. 157–166.

² Saj je od začetka moderne frazeologije v drugi polovici 20. stol. prav ruska, in to ne samo rusistična, najbolj razvita in prodorna, vplivna v evropskem in celo v ameriškem jezikoslovju. Tudi oba druga avtorja novega hrvaškega slovarja sta rusista.

³ Prim. oceno I. Stramljič – Breznik: Željka Fink – Arsovski, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra* (Zagreb 2002), v *Jezikoslovnih zap.*, 2003, št. 1, str. 145–148.

⁴ Frazeologija je v tem smislu že odigrala svojo vlogo v času predromantike in romantike. Tudi pri Slovencih jo tedaj najdemo v slovnicaх Gutschmanna (1777) in Metelka (1825), čeprav sicer – ne takrat ne danes – ni samoumevno poglavje v tovrstnih delih.

viri za ilustrativno gradivo navaja tudi Hrvaški nacionalni korpus.⁵ Dalje je v pokrajinskojezično tako živahni jezikovni skupnosti, od Međžimurja do Dalmacije, precej verjetno, da so mnogi sicer zelo pogosto rabljeni frazemi zemljepisno omejeni – pri tem imamo recimo v mislih frazeme z narečnimi sestavinami, npr. *ni frigan ni pečen*, ali frazeme, ki so morda celo slengovski, npr. *biti u bedu*, *pasti/padati u bed*.⁶ Zanimivo bi bilo vedeti, koliko je v slovarju upoštevana tovrstna razplatenost oz. koliko so izbrani najpogostejši frazemi hkrati tudi vsehrvaški, ne da bi se pri tem posebej izpostavljala potreba po omejevanju s knjižnojezično normo.

Kaj v slovar?

Avtorji se odločajo za razumevanje frazeologije v t. i. ožjem smislu, zato so v slovarju zbrane samo tiste leksikalizirane stalne zveze, ki so vsaj deloma idiomatične:

»Frazemi su ustaljene sveze riječi koje se upotrebljavaju u gotovu obliku, a ne stvaraju se tijekom govornog procesa, i kod kojih je bar jedna sastavnica promijenila značenje, tako da značenje frazema ne odgovara zbroju značenja njegovih sastavnica. Među važnim odrednicama frazem jesu i njihova ekspresivnost, slikovitost i konotativnost.«

Poleg besednozveznih frazemov upoštevajo tudi (več)stavčne, ki niso pregovorni, npr. *ne cvjetaju ruže (komu)*, *makar sjekire padale s neba* – se pravi take, ki imajo prosto vezljivostno mesto nosilca stanja/lastnosti (*komu* – in jim nekateri dajejo tudi status nepravilnih glagolskih frazemov), in stavčne frazeme brez praznih mest (tudi pragmatične, npr. *Bog <bio> s tobom (vama)<!/>*). Tudi teh ne navajajo v obliki povedi, tj. ne začenjajo jih z veliko začetnico (prim. način zapisovanja v *Slovenskem pravopisu* 2001),⁷ kar je edino pravilno in potrjeno tudi z ilustrativnim gradivom, npr. *Komu su potrebne te tvoje črčkarije? Sve je to trla baba lan da joj prođe dan* (str. 19).⁸ Upoštevani so tudi t. i. minimalni frazemi, imenujejo jih fonetične besede, tj. zveze ene naglašene sestavine in ene ali več nenaglašanih (*ni u ludilu*). Pri postavljanju meje med eno besedo in besedno zvezo se zavestno (prim. Predgovor str. 11/12) držijo jezikovnega, ne pravopisnega merila, zato kot frazeme vključujejo tudi (pravopisne) tvorjenke tipa *amo-tamo*, *zbrda-zdola*.

Kako v slovar?

Najprej je treba pohvaliti oblikovno in vsebinsko odlično rešeno in bralcu prijazno predstavitev slovarskega članka na notranji strani »zavihka«⁸ spredaj in zadaj. Sicer pa se nadiztočnice – ki predstavljajo glede na slovnično merilo izbrane sestavine frazemov: če je v frazemu samo-

⁵ Izbiro avtorskega merila potrjujejo tudi tisti ponazarjalni zgledi, ki niso dokumentirani, temveč so »narejeni«⁸ – treba pa je reči, da je takih manjšina. Drugi viri so še: izbrana in na koncu v seznamu (str. 410–414) naštetih dela hrvaške proze 2. polovice 20. stol., časopisi po letu 1990 in spletni iskalniki (Google, Yahoo in Altavista).

⁶ Ustrezni slovenski frazem *biti v bedu* je zanesljivo slengovski. Zanimiv je njegov nastanek: samostalniška sestavina **bed* je iz angl. pridevnika oz. homonimnega prislova *bad* 'slab' oz. 'slabo' (prim. tudi *to je bed* 'to je slabo'), pri tem pa je gotovo šlo za oblikovno-pomensko naslonitev na slov. *beden* (prim. prav tako slengovsko *to je bedno*).

⁷ O tem prim. v E. Kržišnik, *Frazeologija v Slovenskem pravopisu 2001*, v *SR* 2003/2, 221–237, o tem na str. 225/226.

⁸ Velika začetnica v *Bog <bio> s tobom (vama) <!/>* ni znak za začetek, temveč za lastno ime. Samostalnik *bog* pišejo z veliko ali malo začetnico odvisno od stopnje njegove desemantiziranosti v posameznem frazemu. Ker pa določena desemantizacija v frazemu nastopa v vsakem primeru, se avtorji zavedajo težav pri razmejevanju (str. 12).

stalnik oz. samostalniška beseda, bo kot frazemska iztočnica naveden pod to nadiztočnico itd. (sledí pridevnik, prislov, glagol, glavni števnik, zaimek) – razporejajo abecedno. Znotraj nadiztočnice so frazemske iztočnice razporejene po abecednem redu prve sestavine in oštevilčene. Vsak frazem je naveden samo enkrat, se pravi pod eno nadiztočnico, na koncu pa je dodano Kazalo (str. 367–409) vseh vključenih frazemov. Od tega načelnega pravila se odstopa le v dveh primerih: frazemi z obliko priredne besedne zveze (*dušom i tijelom, sad ili nikad*) so navedeni pod obema (vsemi) sestavinama (sestavlinami) in frazemi z zamenljivo samostalniško sestavino pod obema (vsemi) samostalniškima (samostalniškimi) nadiztočnicama (nadiztočnicami), ne glede na pomensko razmerje med nadomestnima sestavinama, torej ne glede na status frazemskih enot kot variantnih ali sopomenskih (*kupiti/kupovati mačka (mačku) u vreći, jesti kao ptica (ptičica), dati po gubici (njušci, labrnji) komu, dok (prije nego <što> kažeš keks (britva)*).⁹ Tudi v teh dveh primerih so frazemi obdelani, tj. opremljeni s pomenom in zgledi, le po enkrat, in sicer pri prirednobesednozveznih frazemih pri besednoredno prvi sestavini, pri frazemih druge skupine pa kriterija za to, pod katero sestavino bo frazem obdelan, ni mogoče ugotoviti – dejstvo je, da je kazalka vedno pri tisti sestavini, ki je navedena v oklepaju, in iz tega sklepamo, da je frazem (oz. varianta) s sestavino, ki ni v oklepaju, najpogostejši (oz. najpogostejša) in zato v celoti obdelana.

Način obdelave

Slovarski članek ni zapleteno zgrajen. Predstavlja ga frazemska iztočnica, pomenski opis, ki skuša biti kar najbolj nazoren,¹⁰ in vsaj en ponazarjalni zgled.¹¹ Navedene niso niti slovnične oznake za obnašanje frazema v besedilu (oblikoslovje, možne ali blokirane skladenske pretvorbe) niti zvrstne, stilne ali druge oznake, ki bi tako ali drugače predstavljale pragmatiko frazema. Tudi s tega vidika – ne le z vidika količine sprejetih iztočnic – je HFS slovar manjšega obsega. Kljub temu pa bi prezrli nekatere zanimive slovarske rešitve, če bi trdili, da vseh navedenih podatkov v slovarju sploh ni. Slovnična podoba frazema v iztočnici je načelno predstavljena v Predgovoru (str. 10/11). Tako je na primer za samostalniške frazeme razloženo, da je predstavitev frazema v iztočnici v imenovalniški in edninski obliki **običajno** tudi že znak za obstoj celotne paradigme, se pravi, da se frazem lahko rabi tudi v vseh drugih sklonih in številih, nasprotno pa je predstavitev v eni sami obliki (sklonu ali številu) že znak za osamljeno rabo. Nezadostnost take predstavitve je – seveda z vidika nematerne govorce – ravno v njeni načelnosti:¹² medtem ko drugo velja, je prvo res le načelno (a nemože je vedeti, kdaj ni). – Nekateri drugi podatki so dani na drugačen, manj ekspliciten način. Najprej predvidevamo, da je temeljni napotek za sobesedilno in situacijsko vključevanje frazema tako po oblikovno-pomenski kakor tudi pragmatični plati dano z izbiro najustrežnejšega ponazarjalnega zgleda. A o tem bo vedel več povedati rojeni govorec. Tujejezičnega frazeologa pri zgledih lahko na primer zmoti, da se pri frazemu *biti na cijeni* navajata dva zgleda in da se v obeh pojavi *na visokoj cijeni*, tako da ni jasno, kakšen je

⁹ Sploh je opazno, da se avtorji v Predgovoru pojmu varianta, ki je v frazeologiji sicer eden temeljnih operativnih pojmov, nekako izogibajo – prvič se pojavi šele čisto na koncu v odstavku o ilustrativnem gradivu (Primjeri, str. 12).

¹⁰ Z več vidikov neustrezno je pomensko opisovati frazem z drugim frazedom, zlasti še, če je to edini opis, kakor je npr. pri frazemu *Bog <bio> s tobom (vama)<!>*, ki je pojasnjen s 'što ti (vam) pada na pamet'.

¹¹ Pri frazemih z zamenljivimi sestavinami so zgledi za vsako od njih. Tudi večpomenski frazemi imajo besedilno ponazorjen vsak pomen.

¹² Prim. podobno tudi za glagolske frazeme (str. 11): »Kad se u frazemu glagol navodi u infinitivu, time se označuje da on predstavlja glagolsku paradigmu i da se može rabiti u **gotovo svim** glagolskim oblicima.« (Podčrt. E. K.)

status prvine *visokoj*: ali je povsem sobesedilna ali gre morda za fakultativno sestavino ali pa je obvezna sestavina frazema. Deloma se pragmatična pojasnila navajajo v poševnih oklepajih kot dodatek k pomenskemu opisu, npr. *ostaviti < svoje > kosti 'poginuti /obično u ratu', kao blata 'mnogo, u izobilju /o novcu'*.

Frazemska iztočnica

Zdi se, da so avtorji obliki frazema v iztočnici namenili posebno pozornost, in verjetno je prav natančen prikaz slovarske oblike velika kvaliteta tega slovarja, kajti določitev polne slovarske oblike frazema nikakor ni lahka naloga, kakorkoli je že temeljna. V HFS je iztočnica navedena v izhodiščni, osnovni obliki z vsemi paradigmatiskimi (variante in fakultativne sestavine) in sintagmatskimi (zunajfrazemska vezljivostnimi in morebitnimi drugimi kolokacijskimi) podatki. Izrabljena so vsa dana oblikovna sredstva, različne vrste pisave in različni oklepaji, da je iztočnica kar najbolj jasno berljiva. Kadar bi bil tak zapis prezapleten, da bi bil razmeroma lahko prepoznaven, se navajajo enote posebej z veznikom *ili*: *imati dug jezik ili biti duga jezika*. Pri glagolskih sestavinah se zapis oblikoslovnih (vidskih) variant (npr. *dati/davati za pravo*) razlikuje od drugačnih (sestavinskih; npr. *udarila (jurnula) je krv u glavo komu*,¹³ kar je zlasti prikladno, kadar so prisotne ene in druge, npr. *doći/dolaziti (dospjeti/dospijevati) u škripac*.¹⁴ Manj razumljivo je, zakaj so neglagolske sestavine obravnavane drugače, in sicer nerazlikovalno: v oklepaju se navajajo tako oblikoslovne variantne kot tudi vse druge nadomestne sestavine, npr. *omastiti brk (brke, brkove), čuvati (paziti) koga, što kao oči (oko) u glavi, biti duga (dugog) vijeka in nisu sve koze (ovce) na broju komu, izvući/izvlačiti deblji (kraći) kraj*. – Z obliko navajanja iztočnice se od drugih razlikujejo tudi t. i. pragmatični frazemi, npr. *Bog <bio> s tobom (vama)<!>*,¹⁵ in sicer predvsem z navajanjem zaimenskih delov v obliki osebnih zaimkov, ki so v njih predstavljeni kot sestavine (pri nepragmatičnih frazemih pa so poljubnostni zaimki vezljivostna določila), deloma tudi s (fakultativnim) končnim ločilom (klicajem ali vprašajem v lomljenem oklepaju).

¹³ V slovarju se poševno tiskani poljubnostni zaimki v vlogi vezljivostnih določil tipografsko seveda razlikujejo od pokončno in krepko tiskanih frazemskih sestavin.

¹⁴ Vprašanje, ki bi ga bilo treba v zvezi z navajanje vidskih parov v glagolskih frazemih natančneje raziskati, je: v kakšnem zaporedju in zakaj ravno v takem. Vprašanje se ne nanaša posebej na slovar, ki ga tukaj predstavljamo, vendar ga ta slovar z doslednim zaporedjem dovršnik/nedovršnik spodbuja. Pregled različnih slovarjev daje različne odgovore. Načelno je zaenkrat mogoče reči, da pri frazemih, v katerih nastopa glagolska sestavina v enem samem vidu, prevladujejo tisti z nedovršnikom. Tako ugotavlja F. Čermák v razpravi *České frazémy a idiomy verbální*, objavljeni v slovarju *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, Praga 1994, na str. 600 (pri tem prevlado pripisuje predvsem količini glagolov *imeti* in *biti*), enako se ugotavlja za slovenske frazeme govorenja (prim. E. Kržišnik v svoji doktorski disertaciji *Slovenski glagolski frazemi*, 1994, na str. 88, 89). Znano je tudi dejstvo, da je nedovršni vid slovnično nezaznamovan (to za nekatere slovanske jezike velja še dosledneje kot za slovenščino). Iz teh dveh predpostavk je mogoče izpeljati, da je torej načelno nevtralnno slovarsko zaporedje nedovršnik/dovršnik. Ker pa so po drugi strani frazemi ekspresivne jezikovne enote, je mogoče, da pri obojevidskih frazemih v rabi prevladujejo dovršni členi para. Skratka, zdi se, da bi bilo pri pisanju zaporedja v vidskih parih potrebno preverjanje za vsak primer posebej, če bi hoteli biti natančni. Kako so to reševali pri navedenem češkem frazeološkem slovarju, ni eksplicirano, opazno pa je dejstvo, da je zaporedje pri različnih frazemih različno.

¹⁵ Zaimenska sestavina je tiskana kot druge sestavine frazema pokončno in krepko. V frazemih *sram (stid) te bilo<!>* ali *baš me briga* pa je zaimenska sestavina (da je razumljena kot sestavina, kaže dejstvo, da je v krepkem tisku) zapisana kurzivno (kurzivno, vendar ne krepko, so sicer tiskana vezljivostna določila) – domnevam, da zato, ker ni omejena le na 2. osebo ednine in množine. Lahko pa gre tudi za kaj drugega.

Sklep

Novi hrvaški frazeološki slovar A. Menac, Ž. Fink – Arsovski in R. Venturina po obsegu in bogatosti informacij ni zelo obsežno delo, ima pa nekaj odlik: izhaja iz sodobnosti in se ne pusti ovirati ne sociolingvistično ne normativno; je bralcu prijazen – po njem je lahko iskati, oblika frazemskih iztočnic je oblikovno skrbno premišljena in – glede na ponazarjalno gradivo – ustreza dejanskemu stanju v sodobnem hrvaškem jeziku. Kot tak je odlično izhodišče za vsa nadaljnja tovrstna dela – na dobrih temeljih je lahko graditi dalje.

Erika Kržišnik
Filozofska fakulteta v Ljubljani